

Is deze kerk dan **katholiek** geweest?

De Walburgiskerk als geschiedenisboek

“Jazeker, zoals iedere kerk die lang voordat Luther leefde er al was.” En dan blijkt vaak dat ook Luther maar een vage bekende is. Iemand uit de middeleeuwen, of zo. In ieder geval lang geleden. Nog niet lang geleden was het een vraag hoe katholiek of hoe protestant de Walburgiskerk er uit zag, maar steeds vaker tref je als gids publiek waarvoor ook dat termen uit een verleden zijn. Deze Walburgiskerk, Lieve Vrouwekerk of Grote Kerk heeft veel mee-gemaakt. Dat heeft sporen achtergelaten; die zijn te zien.

Om te beginnen is er de oriëntatie van het gebouw; dat werd indertijd – we hebben het over de 11e eeuw – belangrijk gevonden. In het oosten kwam de zon op en daar ergens lag ook Jeruzalem, waar het allemaal begonnen was. Het kerkvolk kwam vanuit het westen de kerk binnen, gericht naar het oosten. Een eenvoudige kerk had maar één beuk of schip, maar de kerk van Zutphen was natuurlijk geen eenvoudige kerk. Al vroeg was het een kruiskerk, met een middenschip, zijbeuken, een transept en een koor. In de viering stond het belangrijkste altaar.

Kapittel en parochie

Zolang deze kerk bestaat, is er iets bijzonders mee aan de hand. Eigenlijk was dit gebouw twee kerken onder één dak. Het middenschip was de kerk van de parochie; dat deel was de Lieve Vrouwekerk. Voor het andere deel moeten we even een excursie maken naar een gebied, dat ook voor veel katholieken onbekend geworden is. Dat gaat over de begrippen kapittel en kanunnik. Een kapittel was een college van geleerde geestelijken met veel prestige, kanunniken genaamd. Hun kerkelijke taak was het koorgebied te verzorgen. Dat hield in dat ze op de juiste tijden de juiste gebeden en gezangen moesten

uitvoeren in het gedeelte van de kerk dat koor werd genoemd. De twaalf kanunniken van de Walburgiskerk werden benoemd door de graaf van Zutphen. Het koor was uitsluitend het domein van die kanunniken en dat deel was gewijd aan Walburgis. De deken van het kapittel was de pastoor van de parochie. Kapittels werden indertijd zo belangrijk gevonden dat wel aparte kapittelkerken werden gebouwd. De Lebuïnus in Deventer was een kapittelkerk. De parochiekerk, de Mariakerk, stond ernaast.

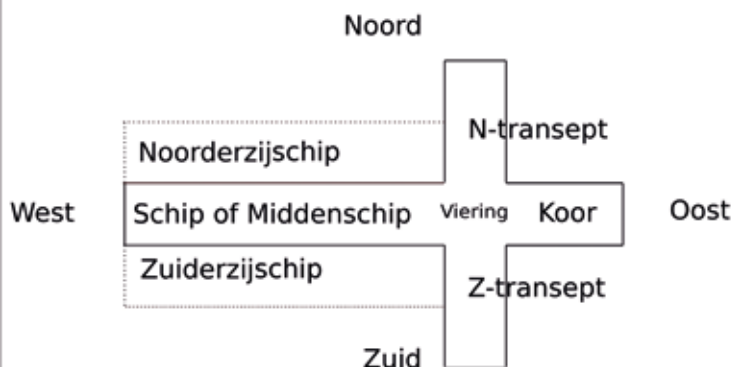
Al in 1059 wordt ‘onze’ kerk, in een afschrift van een niet meer bestaand document, genoemd als kerk van Maria, Petrus en Walburgis. Daarin is ook sprake van kanunniken in Sutphania. Het is aannemelijk dat het kapittel is gesticht, en de daarbij behorende kerk is gebouwd in de periode 1046-1054. In 1591, na de verovering van de stad door Prins Maurits, werd deze kerk onttrokken

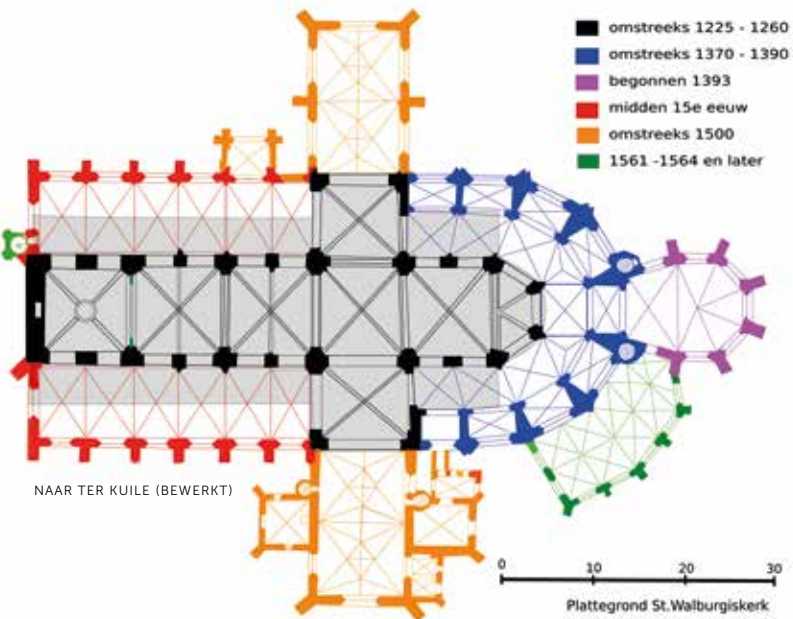
Jan Frings

Jan Frings is gids in de Walburgiskerk en redactielid van het tijdschrift Zutphen.

Foto's: auteur, tenzij anders vermeld.

Schematische plattegrond van een kruiskerk.

De bouwstadia van de Walburgiskerk met in het grijs de 11^e-eeuwse kerk.

aan de rooms-katholieke eredienst tot op heden (2020), met een kort intermezzo van 1672 tot 1674. De kerk is dus langer (534 jaar) rooms-katholiek geweest dan protestant (427 jaar).

Verbouwingen

Die oudst bekende kerk zag er anders uit dan de huidige. Die was gebouwd in opdracht van de bisschop van Utrecht, toen ook wereldlijk heerser over deze omgeving. En dat liet hij zien: de kerk had een 'Utrechts' uiterlijk, zoals alle kerken in het Utrechtse. In die tijd had de Duitse keizer het recht bisschoppen te benoemen. De keizer zag graag een loyale bisschop als leenman, liever dan iemand, waarvan je niet wist hoe trouw diens eventuele zoon zou zijn. Dat veranderde in 1122 met het Concordaat van Worms; toen verloor de keizer dat recht. De 12e eeuw was een roerige tijd, maar op het eind bleek er een graaf van Zutphen te zijn. Die heeft toen zo snel mogelijk de kerk zo laten verbouwen dat die er niet meer Utrechts uit zag.

Het Romaanse vlakke houten plafond werd vervangen door de nu nog bestaande gewelven. Daarbij is opmerkelijk dat in het middenschip, tussen de toren (midden links in de figuur) en de viering de beide kruisribgewelven zes segmenten hebben en niet vier. Dat zie je niet vaak bij gewelven uit die tijd. Twee Keulse kerken uit dezelfde tijd, de St. Aposteln en de St. Kunibert hebben dat ook. Deskundigen vermoeden wederzijdse beïnvloeding. Het bleef een kruiskerk,

met een iets verhoogde viering als liturgisch centrum. Het koor was ca. 2 meter hoger dan tegenwoordig, met eronder een crypte.

Omstreeks 1370 – 1390 werden de straalkapellen rond het koor gebouwd (blauw). Dat was de eerste uitbreiding van de kerk. Het sluitstuk was de enorme Raadskapel (paars). Zo kwam er ruimte voor een groot aantal altaren.

Op Palmzondag 1446 sloeg de bliksem in de toren; dat leidde tot grote schade. De kerk is toen verbouwd en uitgebreid (rood). Daarvoor was het een basiliek, zoals bijvoorbeeld de Broederkerk. Nu werd het tot de hallenkerk zoals we die nu kennen. In 1456 was het karwei klaar op de toren na. Het herstel daarvan heeft tot omstreeks 1484 geduurd. De laatste grote uitbreiding van de kerk is in oranje weergegeven. De noordelijke dwarskapel, de Credokapel (bovenaan), is voltooid in 1492, wat in de kapel is aangegeven met Romeinse cijfers. In 1499 werd opdracht gegeven tot de bouw van de zuidelijke dwarskapel, de Annakapel, zoals daar staat aangegeven met Arabische cijfers. In die tijd werd ook het Mariaportaal tegen het noordelijke zijschip gebouwd. Aan de zuidkant werden diverse kamertjes gebouwd; die kregen in de loop der tijd de meest diverse functies, van sacristie tot

Oostzijde van het noordelijk transept met aangegeven waar voor 1370 de vensters waren.

kindercrèche. Een en ander zorgt voor een ingewikkelde plattegrond. Als laatste werd van 1561 tot 1564 de Librije opgetrokken (groen).

Binnenkant

Al die verbouwingen hadden natuurlijk gevolgen voor het inwendige van de kerk. Op de pilaren, die nu in het gebouw stonden en de nu ontstane kooromgang scheidde, kwamen schilderingen. Voor de religieuze beleving was belangrijk dat er ruimte kwam voor het houden van een processie binnen de kerk. De nieuwbouw (rood) gaf de gelegenheid tot het aanbrengen van gewelfschilderingen. Het meest opmerkelijk is wel de zuiderzijbeuk, meer speciaal de westkant ervan. Een bekkentrekker, een ganzenslachter, een vrouw die uitnodigend een bierpul omhoog houdt en meer van die categorie, hebben er niet alleen mee te maken dat de gilden de bouw van dat deel hebben bekostigd. Het is ook aan de westkant van het gebouw, het meest wereldse deel van de kerk. Dat de vrouw met de bierpul, en nog een figuur daar een tekstband hebben, wijst erop dat het kunnen lezen in de 15e eeuw niet ongewoon was, anders dan veel bezoekers denken.

Plafondschilderingen aan de oostkant hebben een heel ander karakter. Aan de oostkant van het koor is Maria met kind te zien in een stralende krans. Wel opmerkelijk aan de koorschilderingen is het grote aantal heidenen. Naast Maria staan, behalve engelen, twee Sibillen. Bij de ene, Sibille Samia, staat op de tekstband in het Latijn: "Door een maagd zal een god-en-mens worden opgevoed", en bij de andere, Sibille Erijthrea, staat: "Er zal een koning vanuit de hemel komen, die zal zijn in eeuwigheid". Sibillen waren heidense waarzegsters. Door het doen van deze en dergelijke uitspraken werden zij gezien als onverdachte getuigen van de komst van het Godrijk. Datzelfde geldt voor de vier figuren in het koorgewelf zelf: Nebukadnezar, Trismegistus, Vergilius en Mercurius Hermes. Er is daar ook een derde Sibille. De aanwezigheid van deze figuren in het koor onderstreepte de geleerdheid van de kanunniken.

In de viering zien we schilderingen over de kern van het Evangelie: (met de klok mee van

af het zuiden) de kruisafneming, de opstanding, de ontmoeting met Maria Magdalena en de hemelvaart. Bij de hemelvaart staat een engel met een tekst in de volkstaal: Gotz wille gheschie. Ook in het Noordertransept eerst bijbeltaferelen en in de Credokapel de volledige Apostolische geloofsbelijdenis met commentaren uit het Oude Testament. Aan de zuidkant van de viering overheerst de overlevering, die indertijd minstens zo belangrijk werd gevonden. Het duidelijkst is dat in de Annakapel. Daar staat in het midden Maria met kind en Jozef, en verder de afstamming van Maria en Jozef aan de raamkant, en aan de kerkkant afstammingsberichten tot aan St. Servaas, bisschop van Maastricht. De strekking is dat, tot aan de huidige tijd toe, wij behoren tot eenzelfde geslacht. Maria's ouders zijn niet genoemd in de bijbel, maar volgens de indertijd populaire Legenda Aurea waren dat Anna en Joachim.

Schilderingen als deze zijn moeilijk te verplaatsen, maar de kaarsenkroon (1395) en de doopvont (1527) zijn dat wel. Ze hebben nogal gezworven door de kerk. De vont hoort in het westen, want niets is wereldser dan een ongedoopte. Hij staat op een kleine verhoging. Op de grond staat de simpele gelovige. Het hoogkoor, voor de kanunniken, was niet voor niets twee meter hoger dan de vloer. De kaarsenkroon heeft daar dan ook niet altijd gehangen, maar vermoedelijk in de viering boven het belangrijkste altaar. Behalve dat verdwenen hoogkoor en de verdwenen altaren is er nog heel wat over van de oude kerk.

Sou iert twil. Gewelfschildering aan de westkant in de zuiderzijbeuk.

De auteur (1,80 m), staande in het huidige koor, wijst aan waar de vloer van het hoogkoor geweest moet zijn.

FOTO TIM WENGELAAR

Dus inderdaad, deze kerk is katholiek geweest en dat is nog redelijk goed te zien.

Overgang naar de Reformatie

Toen in 1591 Prins Maurits Zutphen definitief aan de Staatse kant bracht, werd het een protestantse kerk. Dat had gevolgen voor het interieur. Er is hier geen beeldenstorm geweest; dat was meer een Vlaamse en Hollandse aangelegenheid. Wel is er oorlog geweest en geplunderd is er ook, maar niet door een opgehitste menigte. Altaren en beelden zijn verwijderd, want protestanten zagen de beeldencultus als afgoderij. Maar het meest in oog lopend was ongetwijfeld de sloop van de crypte onder het koor in 1595. De hiërarchie die hoort bij de katholieke kerk werd ermee weggevaagd.

Nu werd de kerkdienst gericht op de dienst van het Woord. Anders dan de katholieke, is de protestant niet gebonden aan een vaste oriëntatie. De preekstoel, waar die ook stond, werd belangrijk; de enige vereiste was geen liturgische maar een praktische: hij moet het centrale punt zijn. In de loop der tijd bleken de inzichten daar-

over wel eens te variëren. De 'dooptuin' was vlak bij de preekstoel. Daar kon iedereen zien dat een nieuw lid in de gemeenschap werd opgenomen. Dat was belangrijker dan dat er, komend uit het wereldse, zo vlug mogelijk gedoopt werd. Eerder belangrijke en onderscheidbare onderdelen van de kerk verloren hun relevantie. De bejegening ervan varieerde in de loop van de tijd. Men is altijd zuinig geweest op de 14^e-eeuwse kaarsenkroon, die nu in het koor hangt. Maar wel zijn de kleuren weggepoetst, wat ons nu spijt. En over de vont bestaat, uit de protestantse tijd, het gezegde: "Wie in Zutphen is geweest en deze vont niet heeft gezien, die is niet in Zutphen geweest".

Ook voor de Librije is er wat veranderd. Elders is daar meer over geschreven, met doorgaans als strekking dat de Librije op slot ging. Dat gaat maar ten dele op. Er is een melding, gedateerd 19 juli 1593: "Bij occasie van het steelen van boeken uit de Liberie, dat slot doen veranderen". Dat is een samenvatting. In het memorie- en resolutieboek van het stadsbestuur van Zutphen staat de volledige tekst. Daar is melding van "leedtwese en verdriett over de spoliatie der Liberie". Bestudering van genoemd resolutieboek maakt duidelijk dat de strijd tegen diefstal van boeken, al lagen ze aan kettingen, een gevecht tegen de bierkaai was.

Anders dan in de katholieke periode, is er niet verbouwd, laat staan uitgebreid. Er kwam in de 17^e eeuw een nieuwe preekstoel; die is een paar keer verplaatst. Het huidige orgel is ook van ruim na 1591. De schilderijen op muren

Restant van ingang tot de voormalige crypte, gezien vanuit huidige koor.

en plafonds zijn ongemoeid gelaten, inclusief een voor protestanten apocriefe tekst in de Credokapel, zij het dat ze in de 19^e eeuw een jaar of 50 overkalkt geweest zijn. Dat was niet de ‘calvinistische witkwast’; een witte kerk was mode in die tijd. Dat is toen ook met veel rooms katholieke kerken gebeurd. De zeer aanwezige preekstoel, de nagenoeg vlakke vloer en, in wat mindere mate – want er was al een orgel in 1456 –, het grote Bader-orgel, zijn onmiskenbaar protestant. Maar voor katholieken zijn er nog heel wat herkenbaarheden.

Protestant of katholiek?

De beelden en altaren – Hartman schatte ze op een stuk of dertig – zijn verdwenen. Hoe dat er ongeveer moet hebben uitgezien, is in Kalkar, in de St. Nicolai, te bewonderen. En voor een indruk van een nog aanwezig hoogkoor met crypte is de Lebuïnus in Deventer beschikbaar. Verder is er in ‘onze’ Walburgis dan wel Grote Kerk veel te herkennen voor katholieken en protestanten, en voor de onwetenden is de kerk een geschiedenisboek, dat toont wat onze ouders en voorouders bezig hield.

Bronnen en Literatuur

- J. Hartman, ‘De altaren in de St. Walburgiskerk in de 16e eeuw; verslag van een speurtocht’, in: *Zutphen 18* (1999) nr. 1, p.7.
- G.E. Hartman, ‘De Librije in Zutphen’ in: A. Leerintveld en J. Bedaux (red.) *Historische stadsbibliotheken in Nederland*, Zutphen 2016, pp. 108-115.
- M. Groothedde, *Een vorstelijke palts te Zutphen? Macht en prestige op en rond het plein 's-Gravenhof van de Karolingische tijd tot aan de stadsrechtverlening*, Proefschrift Universiteit Leiden, Zutphen 2013.
- A.H. Groustra-Werdekker, *Ter eeuwige herinnering. De kapittelheren van de Sint-Walburgiskerk te Zutphen in Lebuïnus en Walburgis*, Delft 2006.
- Z. Kolks, ‘Middelieuwse kerktypen in Zutphen’, in: *Zutphen 32* (2013), nr.1, p. 14.
- Regionaal Archief Zutphen, Archief 0001, inv.nrs. 1, 2, 110; Archief 0062, inv.nr. 2391, 2395.
- A.D. Renting en J.T.C. Renting-Kuijpers, *Catalogus van de Librije in de St. Walburgiskerk te Zutphen*, Groningen 2008.
- C.A. van Swichem, T. Brouwer en W. van Os, *Een huis voor het Woord; het protestantse kerkinterieur in Nederland tot 1900*, 's-Gravenhage 1984.